

Галина Сабат, д.філол. наук (Дрогобич)

До проблеми фольклористичних студій Івана Франка та Володимира Гнатюка

У статті досліджуються фольклористичні та етнографічні студії Івана Франка та Володимира Гнатюка. Особлива увага приділяється принципам вивчення усної народної творчості, запропонованими ними.

Ключові слова: Іван Франко, Володимир Гнатюк, фольклористика, етнос, казка та її типи.

Sabat Galyna To the folklore studies by Ivan Franko and Volodymyr Gnatyuk.

This article deals with the folklore and ethnographic studies by Ivan Franko and Volodymyr Gnatyuk. Special attention is paid to the study principles of oral peoples' creative work proposed by them.

Key words: Ivan Franko, Volodymyr Gnatyuk, folklore studies, ethnos, fairy tales and their types.

Іван Франко – не тільки письменник, публіцист, літературознавець, перекладач, редактор, видавець, а й талановитий фольклорист. Як учений, етнограф і фольклорист, він усе життя з палким інтересом ставився до народної творчості, був її збирачем і видавцем. Свою фольклористичну діяльність І. Франко розпочав із записування українських народних пісень та приказок. Він вивчав не тільки культуру, літературу й мови інших народів, а й цікавився їх фольклорними надбаннями, студіював народну творчість у тісному зв'язку з історією та психологією того чи іншого народу. Внесок І. Франка в дослідження фольклору є глобальним, і ця теза, ясна річ, – незаперечна.

Зауважимо, що матеріал, який висвітлює діяльність І.Франка як фольклориста, значною мірою вже зібрано й проаналізовано. Над проблемами «Франко – фольклорист», «внесок Франка в історію української фольклористики ґрунтовно працював О.Дей. Незважаючи на підпорядкованість його праць пануючій ідеології, О.Дей зробив у франкознавство, безумовно, фундаментальний внесок. Інша річ, що його розвідки потребують ретроспективного перегляду. Про Франкові праці, присвячені фольклору, про Франка-етнографа, про його фольклористичну

діяльність (тобто участь в організації й роботі фольклористичних товариств і наукових періодичних видань) чимало писали Г.Вєрвєс, М.Возняк, В.Юзвенко, М.Матвійчук, Т.Пачовський, М.Малярчук, Т.Руда, М.Ломова, М.Нечиталюк, Р.Кирчів та ін. Проте дуже мало концентрувалося уваги на проблемі суголосності поглядів І.Франка з теоріями інших українських учених-фольклористів, зокрема В.Гнатюка (1871 – 1926) – відомого фольклориста, літературознавця, етнографа, славіста, публіциста, перекладача, журналіста. Найбільше знаний В.Гнатюк саме як фольклорист, автор фундаментальних праць із цієї галузі, теоретик фольклорних жанрів. Найвизначніша його праця – упорядкування, наукова підготовка й видання 20-ти томів з українського фольклору та етнографії, які є вагомим внеском у вітчизняну фольклористику.

В.Гнатюк був популяризатором творчості І.Франка, його наукові погляди розвивались в атмосфері творчої співпраці з письменником. Познайомився В.Гнатюк – студент першого курсу філософського факультету Львівського університету – з І.Франком у 1894 році. Франко був уже вченим із двадцятирічним багажем систематичної фольклористичної діяльності, відомим теоретиком фольклору не тільки в Україні, а й за її межами. У тому ж році І.Франко виступив на з'їзді польських літераторів та журналістів із доповіддю «Najnowsze prądy w ludoznawstwie», яка викликала жваву дискусію серед слов'янських учених. Він проаналізував сучасні йому фольклористичні теорії й запропонував виробити єдині наукові методи вивчення народної творчості. У січні того ж 1894 р. І.Франко почав видавати журнал «Жите і Слово», який планував скерувати саме у фольклористичне русло, але оскільки перш за все йому була потрібна політична трибуна, то відвів фольклору окремий відділ «Із уст народу», залишивши місце для белетристики.

Важливим етапом життя і творчості І. Франка та В. Гнатюка є їх діяльність і в «Літературно-науковому віснику»: у 1899 році В.Гнатюк стає членом редакційної колегії, а І.Франко – головним редактором цього журналу. М.Яценко зазначив: «Завдяки провідній ролі І.Франка й В.Гнатюка «Літературно-науковий вісник» в його перший період відіграв значну роль у суспільному, зокрема національно-культурному і літературному житті не тільки Галичини, а й усієї України» [Яценко 1964: 62].

У пропонованій розвідці відзначаємо суголосність теоретичних міркувань І.Франка й В.Гнатюка про казку. Принципова своєрідність позицій І.Франка, як творця казки, чітко виражена в казкознавчій теорії письменника. Передмови казкаря-практика, його статті, рецензії містять роздуми про окремі казкознавчі проблеми. І.Франко як вдумливий і глибокий теоретик у галузі фольклористики та етнографії був добре обізнаний з національною та зарубіжною методологією дослідження усної народної творчості, цікавився роботами інонаціональних фольклористів. Зокрема, у 12 числі журналу «Зоря» за 1883 р. була вміщена розлога рецензія І.Франка на перший том збірки віденського славіста Фрідріха Крауса «Sagen und Märchen der Südslawen» («Перекази і казки південних слов'ян»). І.Франко заперечував думку Крауса про те, що пратексти казок первісних авторів у незмінному вигляді передаються із покоління в покоління, і висловив упевненість, що фольклорні твори, переходячи з уст в уста, змінюються, доповнюються, стають об'ємнішими, удосконалюються за формою, отже, перебувають у стані постійної модифікації – нерідко з однієї матриці розростаються грона варіантів. Франкове розуміння авторства в усному народному епосі підтримав В.Гнатюк. Заперечуючи твердження М.Бродського, яке той висловив у статті «Следы профессиональных сказочников в русских сказках», що російська народна казка виникла серед професійних казкарів, більше того, у спеціальній школі, В. Гнатюк доводить, що казки передавалися з уст в уста односельцями, деякою мірою змінювалися, тому вони такі живі, веселі й дотепні.

Прагнучи ознайомити українську науку з теоретичними досягненнями зарубіжних учених у дослідженні казки, І.Франко разом із А.Кримським здійснив переклад праці відомого англійського фольклориста В.Клоустона «Народні казки та вигадки, їх мандрівки і перекази». Переклад був опублікований у Львові в 1896 р. У той період (1895 р.) письменник відредагував і упорядкував «Галицькі народні казки» Осипа Роздольського й написав передмову до цього збірника, який видало Наукове товариство імені Шевченка. Письменник постав як добрий знавець історії розвитку світової фольклорної казки, як кваліфікований критик. У цих експлікаційних спостереженнях читач знайшов цікаві теоретичні зауваги. Використовуючи надбання передової

фольклористики, І.Франко розробив наукову класифікацію народної творчості за жанрами, виокремивши казку, легенду, новелу, фецецію (анекдот), оповідання, байки звірячі, притчі та апологи. Михайло Грушевський у поясненні до статті «Казка» зазначав: «Систематизуючи збірку Роздольського, Франко начеркнув таку класифікацію прозової традиції, котра потім, в головних рисах, лягла основою всієї дальшої систематики матеріалу...» [Грушевський 1993, 1: 330].

Слідом за І.Франком, В.Гнатюк запропонував свій генологічний поділ народнопоетичних та прозових творів у брошурі «Українська народна словесність» (1917). Отже, І.Франко й В.Гнатюк першими в українській фольклористиці науково обґрунтували класифікацію народної словесності, яка не втратила своєї актуальності й сьогодні. Дослідниця Г.Сокіл вважає, що сучасні вчені послуговуються франківською казковою систематизацією, «хоча на означення різновидів казки вживається дещо видозмінена термінологія» [Сокіл 1998: 528].

З метою виявлення національної специфіки І.Франко дотримувався параметрів культурно-історичної школи, збагаченої історико-порівняльним методом. Своїм методологічним становленням він, як сам стверджував, великою мірою «завдячує дд. [добродіям] Драгоманову, Дашкевичу» [Франко 1980, 27: 308], хоча пішов далі своїх учителів і розширив свій методологічний арсенал [ширше про це див. у Г.Александрової: Александрова 2002]. Під їх впливом він «зайнявся новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, з запалом читав твори Бенфея, Лібрехта» [Франко 1976, 29: 82], писав рецензії, відгуки. І.Франко, вважаючи збір і вивчення фольклору вагомим внеском у духовну самоідентифікацію народу за нових умов політичного й культурного розвою України, радив дослідникам усної народної творчості записувати насамперед прозові твори, оскільки вони найменш вивчені.

У 1895 – 1897 роках молодий В.Гнатюк здійснив чотири подорожі на Закарпатську Україну з метою зібрати майже не досліджений фольклор цього ареалу. У листі до Ф.Главачка від 14 грудня 1896 р. він розповідає про свої експедиції й наголошує, що, головним чином записував казки, намагаючись відтворювати їх із усіма мовними відтінками, тому вони мають філологічну вартість.

Після експедицій учений опублікував два томи «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», які були вміщені в «Етнографічному збірнику» за 1897 і 1898 роки. Зокрема, у другому томі представлено 38 казок і 3 байки. 50 записаних ним казок містить окремий том «Казки з Бачки», який вийшов у 1910 році. Ф.Колесса у своїй фундаментальній праці «Історія української етнографії» зазначав, що казкові новотвори, зібрані В.Гнатюком, засвідчили «живучість і дальший розвиток української народної словесності на старих основах» [Колесса Ф.14-2, од.3б. 224: 500]. У роки мандрювань по Закарпаттю В.Гнатюк не полишає збирати казки Галичини. У 1896 – 1897 роках він записав багато казок із народної міфології в селах Хітарі та Пужниках.

І.Франко високо оцінив роботу В. Гнатюка щодо збирання й вивчення народної творчості, своє схвалення він висловив у статті «Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ ст.» (1900), а в рецензії на його тритомну збірку «Коломийки» наголосив: «В.Гнатюк – феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один» [Франко 1906: 502].

У 1916 році у Львові В.Гнатюк видав велику, двотомову антологію українського епосу про тварин «Українські народні байки. (Звіриний епос)» [Гнатюк 1916], в якій умістив 400 фольклорних творів, із яких 361 цілком оригінальні, а 39 були взяті зі збірок, які стали бібліографічною рідкістю. У кінці книги укладач умістив народні «спостереження» над голосами звірів. Це була одна з перших спроб наукового осмислення художніх звуконаслідувань голосів тварин не тільки в українському фольклорі, а й узагалі в слов'янському (народні імітації голосів тварин пізніше будуть досліджувати український фольклорист І.Березовський, білоруський – К.Кабашников).

Упорядник, науково дистрибуючи тексти, представив казки не лише Західної України, а й Східної та Центральної. Праця Гнатюка була найбільшим збірником «звіриного епосу» в європейській фольклористиці й до сих пір залишається в ній одним із найглибших і найфундаментальніших видань. Уже сама кількість казок засвідчує велику життєздатність і популярність цього жанру. Збірник ще двічі перевидавався – у 1925 (з ілюстраціями художниці Олени Кульчицької) і в 1939 роках. Видання В.Гнатюка з його

передмовою як збирача було видатною подією в казкознавстві й заклало підвалини справі активного збирання, наукового осмислення й систематизування казкового матеріалу.

Великий інтерес як для того часу, так і для сьогодення являла і являє собою теоретична стаття В.Гнатюка «Деякі уваги над байкою» (1916), в якій учений звернув увагу на генетичні джерела казок про тварин, їх жанрові особливості, вказав на тотемістичний світогляд слов'ян (у той період – у 1912 р. – виходить ґрунтовна робота Дж.Фрезера «Totemism and Exogamy», присвячена цій проблемі). У названій статті В.Гнатюк намагався простежити еволюцію «звіриного» епосу й похідно сублімував концепти анімізму, тотемізму й фетишизації у первісних людей, метасихози («се можливість посмертного переходу людської душі у звіра або рослину») і метаморфози («се можливість тілесної переміни чоловіка у звіра або навпаки» [Гнатюк 1966: 184]). До В.Гнатюка таких глибоких, конститутивних досліджень, присвячених народним казкам про тварин, не зафіксовано. Він сам це зазначив: «Українська народна байка (казка про тварин. – Г.С.) не була досі предметом окремих дослідів; західні автори не знають її і не згадують ніде, а зі східних лише російські дотикають її, та й то настільки, наскільки вона входить у «русскую сказку»» [Гнатюк 1966: 195].

Хоча робота В.Гнатюка є одним із найґрунтовніших наукових досліджень про тваринний епос, все ж викликала ряд критичних застережень. Ученого критикували за відсутність послідовності в трактуванні таких дефініцій, як байка про тварин і як казка про тварин, що «вносило зайву плутанину в термінологію, утруднювало визначення жанрових рис даних різновидів казкової творчості» [Березовський 1979: 38].

Генезис казки є основною проблемою й передмови В. Гнатюка до збірки народних казок «Баронський син в Америці», де вчений простежує відмінність європейських казок від індійських та арабських. В іншій своїй передмові – до збірки «Народні казки» (Львів, 1913) – В.Гнатюк робить спробу дослідити, чим відрізняється народна новела від казки.

Отже, збираючи, систематизуючи й досліджуючи народні казки, І. Франко і В.Гнатюк зробили вагомий внесок у скарбницю українського фольклору й фольклористики. Розуміючи нагальну

потребу в обґрунтуванні жанрової специфіки казки, вони зробили перші кроки на шляху її теоретико-наукового осмислення, і ці кроки стали провідними у справі дальших фольклористичних та літературознавчих досліджень.

Література: *Александрова 2002:* Александрова Г. Порівняльні студії в українському літературознавстві кінця XIX ст.: до проблеми зв'язків між теоретичними поглядами Миколи Дашкевича та Івана Франка // Франкознавчі студії. – Вип.2. – Дрогобич: Вимір, 2002. – С. 139 – 145.; Березовський 1979: Березовський І.П. Українські народні казки про тварин // Казки про тварин. Упоряд., вступ. стаття та примітки І.П. Березовського. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 9 – 44.; *Гнатюк 1966:* Гнатюк В.М. Деякі уваги над байкою // Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 173 – 197.; *Гнатюк 1916:* Гнатюк В. Переднє слово. Українські народні байки (звіриний епос). – Т. I – II. Зібрав Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Т. XXXVII – XXXVIII. – Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка. – 1916. – С. III – XII.; *Грушевський, 1: 1993:* Грушевський М. Казка (Наша казкова традиція. Головніші казкові мотиви. Інтернаціональне і національне) // Історія української літератури: В 9 кн. – Т. 1. – К.: Либідь, 1993. – С. 330 – 369.; *Колесса:* Колесса Ф.М. Історія української етнографії // Відділ рукописів ІМФЕ АН УРСР, ф. 14 – 2, од. зб.224.; *Сокіл 1998:* Сокіл Г. Іван Франко про систематику казок у записках Осипа Роздольського // Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С. 524 – 529.; *Франко 1906:* Франко І. В.Гнатюк. Коломийки // Франко І. Етнографічний збірник. – Львів, 1906. – Т. XVIII. – 502 – 503.; *Франко 1980:* Франко І. Відповідь критикові «Перебенді» // Франко І. Зібр.творів: У 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 308 – 311.; *Франко 1980, 29:* Франко І. Curriculum vitae // Франко І. Зібр. творів: У 50-ти т. — К.: Наукова думка, 1976. – Т. 29. – С. 77 – 85.; *Яценко 1964:* Яценко М.Т. Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність. – К.: Наукова думка, 1964. – 288 с.

Валентина Сребнюк (Семенина), асп.(Тернопіль)

УДК 821.161.1

ББК 83.3 (4УКР)

Інтертекстуальність «Апокрисиса» Христофора Філалета

У статті досліджується специфіка «чужого тексту» в «Апокрисисі» Христофора Філалета, з'ясовується його роль у